ISSN 2415-8712 (on-line); ISSN 1682-671X (print)
Shodoznavstvo, 2021, No. 88, pp. 3–38
doi: https://doi.org/10.15407/skhodoznavstvo2021.88.003

UDC 391(477.75/62)

TO THE RECONSTRUCTION OF MARIUPOL GREEKS TRADITIONAL COSTUME OF THE LATE 19TH CENTURY

M. Aradzhyoni
PhD (History)
A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine
4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine
margarad24@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3787-605X

Mariupol Greeks are a part of historical Greek diaspora that was formed at the territory of modern Ukraine, particularly in the Southern Crimea, in the times of the Byzantine Empire and Crimean Khanate. In 1778–1780 this community resettled to Pryazovia (the area of north coast of the Sea of Azov) where they started to be called "Mariupol Greeks". They consist of two language groups of Hellenophone Greeks (the Romeiis) and Turkophone Greeks (the Urums) whose languages are now endangered. Traditional costume complex of Mariupol Greeks was lost back at the beginning of the last century. Despite some attempts of its reconstruction, nowadays there is not established image of the costume which could reflect cultural peculiarities of this community and visually distinguish it among other groups of historical Greek diaspora of the Black Sea region. The article briefly considers the history of exploring the traditional costume of Mariupol Greeks and the available sources for its research. It describes and illustrates the main elements of male and female clothing, festive and casual. Appropriate terminology is given in the languages of the Hellenophone and Turkophone Greeks. Some analogies have been made with the regional costumes of the Greeks, Crimean Tatars, Karaites, and others. It is emphasized that the

© 2021 M. Aradzhyoni; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The Oriental Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

traditional costume of the Mariupol Greeks was formed in the Crimea and is the product of long-term cultural interference that had been taking place over several centuries. It is proved that the costume of the Mariupol Greeks has its own specifics, although it retains certain features inherent in the folk costume of other groups of the Greek diaspora, as well as the influence of Eastern cultures. The author provides recommendations for the reproduction of male and female costumes of the Mariupol Greeks, as well as draws attention to the need to reconstruct the fabrics, accessories and ornaments of the Greek costume on the samples that are stored in museum collections.

Keywords: Greeks, folk costume, Crimea, Mariupol

М. А. Араджионі

ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ТРАДИЦІЙНОГО КОСТЮМА МАРІУПОЛЬСЬКИХ ГРЕКІВ КІНЦЯ ХІХ СТ.

Вступ

Маріупольські греки є частиною історичної грецької діаспори, яка сформувалася на теренах сучасної України, зокрема в Південному Криму, у часи Візантійської імперії і Кримського ханства. У 1778–1780 рр. ця група греків (понад 18 тис. осіб) переселилася на північне узбережжя Азовського моря, залишивши в Криму більш ніж 80 поселень. На новому місці (а це сучасний південь Донецької області України) вони збудували м. Маріуполь і 20 сіл. Згодом усіх кримських християн, що заснували свої поселення в Азовській губернії, як окрему, пільгову групу податного населення Російської імперії почали називати "маріупольськими греками"[1]. Пізніше ця назва стала загальноприйнятною і серед самих кримських переселенців, і серед дослідників цієї спільноти, хоча у другій половині ХХ ст. почала також вживатися ще одна назва – "приазовські греки". У наш час на Донеччині існує понад 60 населених пунктів, де проживають 77,5 тис. маріупольських греків (2001 р.) – майже 85 % від загальної чисельності греків України [Про кількість та склад…].

Маріупольські греки відрізняються від інших груп греків (*понтійців, фракійців, малоазійців*, жителів грецьких островів і материкової Греції) особливостями своєї матеріальної і духовної

[1] Це стосувалося не тільки жителів м. Маріуполя, а й селян та невеликої групи волохів і грузинів, які також переселилися з Криму разом з греками і згодом асимілювалися в їхньому середовищі.

культури. Ці особливості обумовлені складними етногенетичними процесами, що відбувалися упродовж багатьох століть у Криму, а також впливом сусідів на півострові – вірмен, караїмів, кримських татар, кримчаків, османів та ін. – і на Донеччині – українців, росіян та ін. Маріупольські греки також мають у своєму складі дві мовні групи – греків-еллінофонів (румеїв) і греків-тюркофонів (урумів). Еллінофони розмовляють п'ятьма грецькими діалектами або говірками[2], а уруми – чотирма тюркськими говірками. Це зумовило й велику варіативність етнічної термінології.

Оскільки переважна більшість греків України мешкають саме на півдні Донеччини, у м. Маріуполі була заснована і вже понад 25 років функціонує Федерація грецьких товариств України (ФГТУ), яка об'єднує грецькі громади з усієї країни, опікується соціальними та культурними питаннями спільноти. На хвилі національного відродження після здобуття незалежності України в багатьох населених пунктах Донеччини виникли не тільки грецькі товариства, а й фольклорні колективи, які намагалися відроджувати і популяризувати свою культурну спадщину. Однак комплекс традиційного строю маріупольських греків було втрачено ще в середині минулого сторіччя. Тож кожен колектив самотужки вирішував, у яких костюмах представляти місцевий фольклор: одні стали стилізувати одяг греків античного періоду, інші – синтезували різні елементи грецького національного строю з усіх куточків материкової та острівної Греції. Згодом стараннями співробітників відділу культури ФГТУ й етнографічного відділу Маріупольського краєзнавчого музею деякі колективи стали популяризувати втрачені елементи костюма спільноти маріупольських греків, зокрема головні убори, жилетки, плаття, у досить стилізованому вигляді. Однак ще й досі в греків Приазов'я немає усталеного образу свого строю, який би відображав культурні особливості спільноти та вирізняв її з-поміж інших груп історичної грецької діаспори Причорномор'я [Араджионі 2017, *107–108*].

[2] Серед учених-лінгвістів ще й досі триває дискусія щодо того, чи вважати мову еллінофонів Надазов'я окремою мовою чи діалектом новогрецької мови, відповідно йдеться про діалекти кримськокумейської мови чи говірки маріупольського діалекту новогрецької мови. Також дискутуються критерії виділення та кількість цих діалектів чи говірок. Докладніше про це: [Араджиони 1999, *75–80*].

Костюм, як і інші елементи матеріальної культури будь-якої етнокультурної спільноти, досить швидко змінюється під впливом зовнішніх факторів – нових матеріалів і технологій, моди тощо. Однак водночас він зберігає певні сталі елементи, які віддзеркалюють уявлення спільноти про самих себе і є важливим етнодиференційним і водночас етноконсолідаційним фактором. В умовах збройного конфлікту на Сході України, коли частина грецьких сіл Донеччини опинилися в зоні окупації, особливо гостро постає питання збереження єдності цієї громади, її безпеки та підтримки. Окрім забезпечення фізичної безпеки людей, не менш важливою є психологічна підтримка. Формування спільного бачення особливостей власної етнокультурної спільноти сприятиме виходу з певного маргінального становища, усвідомленню своєї етнокультурної ідентичності, яка тісно пов'язана з теренами України, формуванню і підтримці позитивного етностереотипу, який забезпечує відчуття єдності та захисту.

Тож ми спробуємо на основі досліджень і описів, фотографій і малюнків, які були зроблені в XIX–XX ст., а також власних польових досліджень 1990-х рр. і досліджень колекцій у музеях Санкт-Петербурга, Сімферополя, Маріуполя реконструювати вигляд традиційного костюма – важливого візуального етномаркера маріупольських греків. Оскільки сьогодні народні костюми вдягають здебільшого на святкові події, то ми зосередимося переважно на святковому строї і лише частково торкнемося теми повсякденного одягу.

Хронологічний діапазон, який ми розглянемо, – 1860–1900-ті рр. У цей період стрій маріупольських греків, який вони принесли з Криму, вже зазнав певної трансформації в Надазов'ї, хоча ще зберігав основні елементи, пов'язані з давньою історією цієї спільноти.

Історія вивчення традиційного костюма маріупольських греків. Джерела дослідження

Костюм маріупольських греків привертав увагу наукової спільноти ще в XIX ст. Проте це були лише перші розвідки, які обмежувалися загальним описом елементів костюма, його замальовками, фотографуванням або ж збором етнографічних старожитностей, які згодом стали складником музейних колекцій.

Зокрема, для поповнення фондів Етнографічного музею Російського географічного товариства, а також популяризації антропологічних та етнографічних знань у 1863 р. розпочалася робота з організації етнографічної виставки. На прохання організаторів виставки надсилати описи та предмети традиційної культури народів Російської імперії відгукнувся голова Маріупольської міської думи, місцевий уродженець А. Аттарінов, який у 1866 р. склав "Опис побуту маріупольських греків". У 1868-му під дещо спотвореним прізвищем "Анторінов" робота вийшла у світ. У ній було повідомлено про традиційне житло, їжу, сільськогосподарське й домашнє начиння і, зокрема, костюм маріупольських греків [Анторинов 1868, *330–340*].

У 1877 р. було видано каталог Дашківського етнографічного музею, заснованого відразу після закінчення виставки. У ньому за № 1080–1082 представлені три фотографії маріупольських греків [Керцелли 1877, *102*]. Ми припускаємо, що це фотографії урумів с. Бешевого (тепер смт Старобешеве) у традиційному весільному строї (**мал. 1, 2а, 2б**). Наразі ці світлини є найстарішим візуальним джерелом інформації з досліджуваної теми. Копії цих світлин нині перебувають в експозиції Маріупольського краєзнавчого музею, а також у фототеці Центрального музею Тавриди (м. Сімферополь) і Російського етнографічного музею (м. Санкт-Петербург). Імовірно, загальноприйняте датування цих фотографій – 1878 р. – помилкове, вони були зроблені як мінімум на десятиліття раніше. Одним із перших їх опублікував український дослідник культури маріупольських греків В. І. Наулко [Наулко 1975, іл. № 47, 48].

На початку 1880-х рр. Одеське товариство історії і старожитностей надіслало інспекторам народних училищ Одеського навчального округу програми для опису традиційної культури та сучасного стану "інородців" Новоросійського краю. Відгукнулися деякі вчителі, які працювали в грецьких селах Маріупольського повіту: 23 листопада 1884 р. Іван Нестеренко надіслав опис мешканців с. Великої Каракуби [ДАОО, ф. 93, оп. 1, спр. 178, арк. 31–32], Михайло Закруткін зафіксував особливості традиційного побуту греків с. Урзуфа [ІР ЦНБ, ф. V, спр. 706, арк. 1–2]. На жаль, залишився безіменним автор етнографічного нарису про грецький Константинополь [ДАОО, ф. 93, оп. 1, спр. 178, арк. 5–7 зв.]. Згадані документи зберігаються в різних архівах,

проте всі вони написані одночасно і за однією програмою. У цих описах були відображені відомості про історію сіл, а також особливості культури місцевих жителів-греків, зокрема і костюма.

У 1886 р. за сприяння Імператорської археологічної комісії в Маріупольський повіт приїхав художник Д. М. Струков. Метою його подорожі було дослідження архітектури маріупольських церков, знайомство з нащадками греків, храми яких він вивчав у Криму. Він став учасником традиційного храмового свята греків *панаїр*, досить детально описав його, а також замалював святковий головний убір грекиня *періфтар* [Архів ІІМК, ф. 1 (1889), спр. 87, арк. 26–31 зв.].

У 1891 р. земські вчителі Маріупольського повіту Г. Афанасьєв (с. Чермалик), В. Гоф (с. Камар), М. Богоявленський (с. Ялта) і вже згаданий вище І. Нестеренко (с. Велика Каракуба) представили в Товариство любителів природничої історії, антропології та етнографії опис традиційного костюма місцевого грецького населення. Однакова структура нарисів свідчить про те, що вони були складені за спеціальним запитальником-програмою. Ці описи й досі не втратили наукового значення, оскільки були виконані дуже ретельно, забезпечені ілюстраціями та зразками тканин [Архів ІЕ РАН, ф. ОЛЕАЭ, од. зб. 8, арк. 1–8 зв., 17–19 зв.]. Саме на ці матеріали спиралася дослідниця Ю. Іванова – авторка першого найгрунтовнішого наукового дослідження традиційного строю маріупольських греків [Иванова 1976, *43–56*; Греки... 2004, *174–184*]. На сьогодні її дослідження є одним із найбільш цитованих серед сучасних авторів.

Під час підготовки до XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі в 1904 р. було заплановано етнографічну виставку і розроблено ще одну програму для зібрання старожитностей, у якій окремо робився акцент на необхідності представлення грецької спільноти краю. У 1904–1905 рр. дослідник салтівської культури В. А. Бабенко і його дружина О. Р. Нікітіна-Бабенко провели польові дослідження і збір експонатів у Маріупольському повіті. Загалом вони зібрали і представили на виставці більш ніж 250 предметів і фотографії, які ілюстрували особливості культури маріупольських греків, зокрема деталі одягу, й жіночий та чоловічий костюмні комплекси, у які були одягнені манекени [Каталог 1905, № 54–57, 69, 80, 91, 103–106, 1903–1904, 1911–1912].

В. А. Бабенко опублікував також напередодні Археологічного з'їзду опис народного побуту Катеринославського краю, де зазначив основні елементи традиційного костюма греків [Бабенко 1905, *40–62*, *144*]. Після виставки експонати було передано до Катеринославського музею.

Влітку 1914 р. археолог, дослідник Криму М. І. Рєпников вирушив у Надазов'я шукати серед маріупольських греків нащадків кримських готів і вивчати християнські старожитності. Принагідно він зробив і декілька світлин грекині в сучасному йому костюмі (**мал. 3а–3б**). Колекцію речей, які він зібрав, – деталі традиційного жіночого та чоловічого костюмів, вишивки та ін., а також негативи фотографій, – було куплено в автора Етнографічним відділом Російського музею, й наразі все це зберігається в Санкт-Петербурзі[3], а копії світлин – у Сімферополі[4].

Проте найбільша кількість елементів традиційного костюма маріупольських греків, зібраних під час короткого періоду національного відродження в 1920-х рр., зберігаються в Маріупольському краєзнавчому музеї та Донецькому обласному краєзнавчому музеї. Огляд грецької колекції Маріупольського краєзнавчого музею і деякі світлини, які її ілюструють, опубліковані в альбомі "Маріупольські греки. Скарби народної культури". Там же є стислий опис історії формування цієї колекції [Маріупольські греки 2005, *3–6*]. У наукових збірниках Донецького обласного краєзнавчого музею також фрагментарно публікувалися статті

[3] Опис колекції: Мариупольские греки. Фотографии, сделанные Н. И. Репниковым в 1914 г. в с. Ласпи, Старый Крым, Каракоба, Волноваха, Бешево, Игнатьевка, Ялта, Урзуф, Сартана, Мангуш, г. Мариуполе. – Російський етнографічний музей (м. Санкт-Петербург). Фототека. – Кол. 3282. – 44 од. зб.; Предметы традиционной культуры мариупольских греков. Коллекция собрана Н. И. Репниковым в 1914 г. – Російський етнографічний музей (м. Санкт-Петербург). Фонди. Відділ народів Криму и Кавказу. – Кол. 3071. – 73 од. зб.

[4] Опис колекції: Этнография мариупольских греков: традиционная культура и предметы религиозного культа. Фотографии, сделанные Н. И. Репниковым в 1914 г. – Центральний музей Тавриди (м. Сімферополь). Фонди. Архів О. Л. Бертьє-Делагарда. – Оп. 5. – Спр. 94. (Папка № 32; КП – 23064). – 152 од. зб. Докладніше про польові дослідження в Надазов'ї і долю колекцій можна дізнатися за [Араджиони 1999, *12–29*].

про речі з грецької колекції і каталоги. Однак що сталося з етнографічною колекцією після окупації Донецька – нам не відомо.

Серед дослідників традиційного костюма маріупольських греків ми вже згадували В. І. Наулка й Ю. В. Іванову, які зробили найвагоміший внесок. У 1990–2010-х рр. за цією тематикою були надруковані роботи М. Араджионі [Араджиони 1993, *82–94*], Л. Лиганової [Лыганова 1995, *21–26*], Т. Богадиці [Богадица 2013, *7–26*]. Оремі розділи, присвячені костюму, є в працях І. Пономарьової [Пономарева 2006, *154–168*] та А. Новик [Новик 2011, *266–271*].

Реконструкція традиційного одягу маріупольських греків. Чоловічий костюм

Вже в 1890-х рр. В. Гоф, який учителював у Камарі (тепер Комар Великоновосілківського р-ну), писав, що сучасний йому одяг греків-тюркофонів "носит характер подражания одежде привилегированного класса" і лише 50 років тому він мав певні особливості. В. Гоф зазначив, що старовинний комплекс чоловічого одягу складався з "кафтана (*хавтан* – местное название), камзола, шаровар, сивой смушковой шапки. Поверх кафтана повязывался зеленый пояс (шелковый или шерстяной)". Святковим взуттям греки вважали *терлики* (урумською (далі – ур.) і румейською (далі – рум.)) з кольорового сап'яну, які іноді оздоблювали вишивкою бісером чи канителлю. Як повсякденне взуття носили *чарухи, чарихи* (рум., ур.), власноруч виготовлені зі шкіри рогатої худоби. Один з учнів школи зробив малюнки цього строю, а також його окремих деталей – шаровар, взуття і головного убору (**мал. 4а–в**). І. Нестеренко з Великої Каракуби також зазначав, що чоловіки-греки вдягаються в "сюртук или жакет, чумарку, брюки и жилет – все это шьют из бумажного материала или из сукна и драпа" [Архів ІЕ РАН, ф. ОЛЕАЭ, од. зб. 8, арк. 1–3, 7].

При розгляді малюнків можна помітити, що грецький *хавтан*[5] (рум., ур.) шився зі смугастої тканини, він був відрізним по талії,

[5] Ця назва побутувала в обох мовних групах греків: в урумів її описав В. Гоф, а в румеїв Сартани – Т. Богадиця [Богадица 2013, *20*]. Також під час польових досліджень у румеїв ми зустрічали термін *куртіц* – еллінізована російська назва верхнього одягу.

з розкльошеним подолом завдовжки до середини стегна, вузькими рукавами, глухим коміром-стійкою. Одяг застібався на грудях до пояса встик за допомогою гачків. Передню пілку і низ *хавтана* оздоблювали хвилястим візерунком галуном або вишивали шовковими чи вовняними нитками. Вочевидь, це святковий варіант верхнього одягу. Повсякденний *хавтан* шився з грубої повсті, яку греки виробляли власноруч у своєму господарстві. Також як верхній одяг взимку греки полюбляли носити різноманітні кожухи *гуна* (рум.) з овчини і шкіряні штани *чахчир* (рум., ур.). За даними Ю. Іванової, греки шили такий одяг вовною всередину, на відміну від кримських татар, які шили одяг вовною назовні [Греки... 2004, *175*]. В. Бабенко і Т. Богадиця зазначали, що верхній одяг зі шкіри і вовни також характерний для костюма греків-чабанів. Досить швидко серед греків поширилася "міська" мода носити пальта *бурноз* (рум.) і накидки-плащі *чпуна* (рум.) [Богадица 2013, *20*]. Наявність специфічної етнічної термінології свідчить про існування подібного одягу й у більш ранній час. Цікаво, що в сучасній новогрецькій мові *бурнузі* називають довгий халатоподібний одяг, що загортається і підперізується поясом.

Звернімо увагу, що на світлині (**мал. 1**) чоловік має верхній одяг, який відрізняється від усього, що було описано вище. Ймовірно, у середині XIX ст. саме такий вигляд мав весільний стрій нареченого. Такий святковий одяг, за спостереженнями В. Гофа, шився суто із шовкових тканин: з *хутни*, яку виготовляли із шовку-сирцю (вона йшла на пошиття чоловічого одягу), або з *шамаладжі* (**мал. 5**) – більш тонкої шовкової тканини, яку зазвичай більше використовували для жіночого одягу, проте могло бути й навпаки. Їх привозили з Константинополя, і вони були досить дорогими, зокрема шмат *хутни* розміром 8,5 м × 0,9 м міг коштувати від 15 до 18 карбованців! [Архів ІЕ РАН, ф. ОЛЕАЭ, од. зб. 8, арк. 7–8, 4].

Халатоподібний верхній одяг нареченого на світлині був пошитий, імовірно, з тканини *стамбулу хумачі*, а підперезаний поясом з *хутни*. Розглянемо крій цього одягу. Згідно зі світлиною, рукав його є суцільнокрійним з передньою і задньою пілками, комір – висока стійка, рукави щільно охоплюють руку. Зазвичай халат мав підкладку. Так само як і *хавтан*, він застібався встик гачками на грудях до пояса. Такий одяг передавався не тільки в

родині – від батька до сина, його також запозичали менш заможні мешканці села, щоб зіграти весілля. Ймовірно, за старих часів одяг такого крою зі смугастої тканини був досить поширений, адже його зображення можна побачити на численних срібних підвісках XVIII–XIX ст., які греки носили на шиї, щоб позбутися хвороби або як оберіг, а потім віддавали як офіру для прикрашання окладу ікони в церкві [Вотивные... 2003, *8*, *40*; Этнография Крыма... 2012, *389–401*]. Згодом халатоподібний одяг почав виходити з повсякденного вжитку і став дуже рідкісним, старовинним і дорогим, тож набув певного сакрального значення – у ньому одружувалися і жінки, і чоловіки. Вже наприкінці XIX ст. цей одяг змінив "міський" костюм – штани, піджак, іноді жилетка і біла фабрична сорочка. Зі святкових аксесуарів на світлині бачимо люльку, ймовірно, годинник на ланцюжку, каблучку з каменем.

Описані В. Гофом *шаровари* – це старовинні штани з "довгим кроком" *враті* (рум.), *тман, шалвар* (ур.), доволі широкі зверху, вузькі трохи нижче коліна, з короткими штанинами (**мал. 4б**). Верх штанів підгортався і зашивався. У складку, що утворювалася, вставляли шнурок або полотняну стрічку-пояс *учкур* (ур.), якими штани стягували на стегнах. Спереду на штанях був довгий розріз, який ховався в складках, також розрізи були на штанинах внизу, щоб полегшити вдягання. Щоб знизу штанини щільно прилягали до гомілки, уздовж розрізу пришивали ґудзики і знизу – смужки тканини, щоб стягувати і зав'язувати край. Цей край потім ховався за шкарпетками *калцис* (рум.), *чорап* (ур.) або онучами *пудупандя* (рум.), які підтримувалися відповідно під-в'язками *калци шиниц* (рум.), *чорап баву* (ур.) або обмотувалися зав'язками *чарухів* – смужками шкіри *куселес* (рум.), *чарих баги*, чи *чарих баву* (ур.). Ці штани зазвичай шилися з лляного домотканого полотна або повсті, є також відомості, що й з ретельно обробленої козиної шкіри.

Влітку лляні штани носили як верхній одяг, а взимку вони правили спідньою білизною, на яку зверху ще вдягали такого ж крою штани з повсті. З поширенням міської моди традиційного крою штани стали вдягати лише як спідню білизну, а згодом вони геть вийшли з ужитку. Цікаво, що сьогодні будь-яка сучасна чоловіча білизна греків-румеїв називається *враті*, а чоловічі штани – *штан* (ур., рум.). Хоча Т. Богадиця згадує ще слово *панталонис*,

проте воно схоже на більш пізнє запозичення з новогрецької мови. Подібні традиційного крою штани описані в багатьох народів Причорномор'я і Балкан. Деякі дослідники вважають, що їхнє поширення напряму пов'язане з культурним впливом народів Малої Азії під час османської експансії [Курылев 1976, *154–156*].

На **мал. 4а** і **4в** видно, що грек взутий у *чарухи* (рум.), *чарихи* (ур.) – шкіряні постоли, які були дуже поширені на всій території Балкан, Малої і Середньої Азії, Кавказу. Це один із найархаїчніших видів взуття народів, які займалися скотарством. Греки його шили зі шкіри теляти, свині чи бика. І. Нестеренко ретельно описав процес виготовлення *чарухів* у с. Великій Каракубі й навіть навів відповідну викрійку [Архів ІЕ РАН, ф. ОЛЕАЭ, од. зб. 8, арк. 8]. *Чарухи* вважали дуже зручним взуттям, і його носили всі – й багаті, й бідні. Саме це взуття залишилося у вжитку тоді, коли міська мода витіснила всі інші елементи чоловічого костюма, навіть головний убір. За свідченням респондентів, останні *чарухи* греки робили ще після Другої світової війни. Легкість у виготовленні в домашніх умовах, наявність сировини і її дешевизна, індивідуальний крій і зручність у носінні – все це зумовило таку популярність *чарухів* серед сільських жителів. З усіх елементів традиційного одягу саме *чарухи* сьогодні можна побачити в багатьох музеях грецьких сіл.

Окрім *чарухів* і вищеописаних *терликів* (ур., рум.), у греків побутувало також інше взуття: зазвичай шкіряні черевики без задників *папучі* (рум., ур.), хоча в сучасній традиції *папучами* греки-еллінофони називають звичайні черевики із задниками; чоботи *цангія* (рум.), *чизма* (ур.); валянки *кендис* (рум.). Вочевидь, таке взуття, як *чарухи, папучі, терлики*, греки і грекині носили та виготовляли ще в Криму, ця традиція також має відбиток східних культур [Рославцева 2000]. Щодо використання валянок греками в Криму в нас немає достовірних відомостей. Вже наприкінці XIX ст. греки перестали використовувати *терлики*, серед чоловіків, особливо містян, стало модно носити чоботи і черевики *башмак'я* (рум.).

Також варто згадати ще один елемент костюма, про який не писав В. Гоф і його не видно на ілюстрації, – це натільна сорочка *пукамс, пкамсу, камсу* (рум.)*, кьольмек, кєлєк, колек* (ур.). Вона була лляна, тунікоподібного крою. До основного полотнища

пришивали клини тканини прямокутної або трапецієподібної форми, тому сорочка була широкою. Рукави також були широкими, без манжетів, пришивалися до сорочки за допомогою трикутної або ромбоподібної ластки. На горловині робився невисокий комірець (1,5–2 см), а на передній пілці – прямий розріз. Цей крій сорочки був майже однаковим і в чоловіків, і в жінок, однак жіноча сорочка була довшою і розріз на грудях був також довший.

Ю. Іванова зазначала, що за старих часів низ сорочки і рукави трохи розширювалися до зап'ястя. Проте ми не побачили в музеях жодного подібного варіанта. Наявність у чоловічій сорочці широкого подолу В. І. Наулко та Ю. В. Іванова вважали відлунням поширеної на Балканах фустанели. Також Ю. Іванова зазначала схожість крою, орнаментації і назви сорочки з тими сорочками, що шили грекині материкової та острівної Греції [Греки... 2004, *178*]. Тож саме цей натільний одяг, який виготовлявся вдома, зберіг найдавніші культурні традиції грецької спільноти. Натільні сорочки зі схожою назвою побутували й у гірських та південнобережних кримських татар, проте в їхньому крої є певні розбіжності. Зокрема, Л. Рославцева зауважила відмінність форми ласток [Рославцева 2000].

Поверх сорочки зазвичай греки вдягали жилет без рукавів *камзол* (рум.), *ілек* (ур.). Описів його крою та орнаментації практично не збереглося, так само як і візуальних джерел інформації, тож наразі в Надазов'ї можна побачити дуже різноманітні види жилеток – довгі та короткі, з рукавами і без них, з різноманітним оздобленням, яке, на жаль, більш подібне до давньогрецьких орнаментів, ніж до тих, якими греки прикрашали свій одяг та вишивки ще сто років тому. Повстяні жилетки *ілєк* різноманітного крою відомі в культурі багатьох народів, зокрема в турків, кримських татар [Курылев 1976; Рославцева 2000] та інших. У приазовських болгар *ілєк*, на думку В. Бабенка, називалася повстяна куртка [Бабенко 1905, *44*].

Також важливим елементом одягу, який греки намагаються відтворити сьогодні, є пояс – *зунар, знар, знарь* (рум.), або *хушак, хушах* (ур.) [Диамантопуло-Рионис... 2006, *404*]. Він робився з однотонної чи смугастої тканини зеленого, синього, червоного кольорів [Новик 2011, *269–270*]. Зазвичай пояс був широким – близько 20 см, завдовжки до трьох метрів, на його кінцях робилася

коротка бахрома. Перед пов'язуванням його згортали в довжину, а потім декілька разів обмотували навколо талії, кінець пояса ховали. Вважалося, що туго зав'язаний пояс захищає від навантажень на тіло під час важких сільськогосподарських робіт. Т. Богадиця зауважує, що ширина пояса залежала від віку: чим старшим був чоловік, тим ширшим був у нього пояс [Богадица 2013, *13*]. Святкові пояси робилися з шовку або льону, зрідка – з атласної тканини. Лляні або шовкові пояси на кінцях прикрашалися вишивкою[6] і виконували важливу ритуальну функцію під час весільного обряду, використовувалися як обереги. Деякі ритуальні дії з весільним поясом мають аналогії і в культурі кримських татар [Аблямитова 2007, *154–159*; Соболєва, 2015, *169–176*; Ксенофонтова-Петренко 1979, *173–185*].

Одним із найважливіших візуальних етномаркерів є традиційний головний убір. Греки зазвичай носили смушкову шапку, яку називали *капас* (рум.), *халпах* (ур.). В описі та малюнках В. Гофа смушкова шапка у вигляді усіченого конуса нагадує сучасну "кубанку" (**мал. 4в**). Хоча трохи схожий головний убір можна побачити на кримському татарині з Гірського Криму на малюнку Г. Ф. Паулі сер. XIX ст. [Тюркские... 2003, *268*]. Проте на **мал. 1** можна побачити іншу форму і вигляд. Також, якщо передивитися фотографії чоловіків-греків з колекції Маріупольського музею [Маріупольські греки 2005, *48–49*], можна побачити ще 3 фасони головного убору зі смушку: від невисокого рівного або трапеціїподібного до високого із заокругленням зверху.

Припускаємо, що варіант, зафіксований В. Гофом, а також варіанти високих трапеціїподібних чи заокруглених папах у маріупольських греків є прикладом культурного запозичення або певної моди того часу на головні убори українців і народів Кубані, з якими маріупольські греки мали торговельні та культурні зв'язки і в Криму, і в Надазов'ї. Схиляємося до думки, що ближчий до старовинного, можливо ще "кримського", варіанта головний убір греків зображений саме на **мал. 1**. Він вищий і дещо ширший, ніж традиційні шапки кримських татар. В. Гоф згадує про "сиву" смушкову шапку, на **мал. 1** вона світлого кольору, але це все приклади переважно святкового одягу. Також В. Бабенко наголошував,

[6] Див., наприклад, світлину весільного пояса з с. Ласпи [Маріупольські греки 2005, *23*].

що “сиві” смушкові шапки на Катеринославщині були типовими для українців [Бабенко 1905, *44*]. Повсякденні смушкові шапки греків були все ж таки чорного кольору. Наприкінці XIX ст. серед маріупольських греків дуже поширилися кашкети – головні убори фабричного виготовлення. Це добре помітно на вже згаданих фотографіях Маріупольського музею [Маріупольські греки 2005, *47–49*].

Підбиваючи підсумки огляду основних елементів чоловічого строю, зауважимо, що греки принесли з Криму і майже 100 років зберігали комплекс так званого “османського”, або “левантійського”, костюма, який був поширений на берегах Чорного моря, на Балканах і в Малій Азії [Рославцева 2000]. Він складався з натільної сорочки, штанів з “довгим кроком”, повстяного жилета, каптана зі смугастої тканини, переперезаного широким поясом, шапки. Проте візуальні джерела та описи сучасників свідчать про те, що кожен з цих елементів мав певні особливості, які вирізняли греків серед інших спільнот Криму – кримських татар, вірмен, караїмів, кримчаків та ін. [Тюркские народы... 2003, *94–100*, *266–286*, *393–407*]. Зокрема, згадаймо особливості крою натільної сорочки, форму і спосіб пов’язування пояса, форму головного убору тощо. Наявність етнічної термінології тюркського походження пов’язана з культурним впливом кримських татар та османів, а також із тюркомовністю частини маріупольських греків.

Деякі елементи одягу греків еволюціонували, зокрема традиційні штани або смушкові шапки. Деякі зникли зовсім, наприклад наплічний халатоподібний одяг, терлики тощо. Деякі поступово стали замінюватися, зокрема каптани були замінені фабричними піджаками або ватниками. З традиційного одягу найдовше “протримався” такий елемент, як чарухи (до 1950–1960-х рр.).

Під час активного промислового освоєння Надазов’я, розбудови вугільних шахт і металургійних підприємств Донбасу, притоку іноземних капіталів та розвитку торгівлі маріупольські греки – і містяни, і селяни – дістали можливість користуватися “благами цивілізації” набагато раніше, ніж жителі інших регіонів. Цьому сприяло також певне фінансове благополуччя багатьох грецьких родин, які досить довгий час мали привілейоване становище в Надазов’ї. Тож уже в останній чверті XIX ст. фабричні тканини і одяг, міська “російська” мода серед них стали більш

престижними та популярними. У 1905 р. В. Бабенко серед специфічних деталей чоловічого одягу греків згадав лише *кампсу, врати* і *чарухи* [Бабенко 1905, *44*].

Жіночий костюм

Одними з найдавніших візуальних джерел інформації щодо жіночого костюма, які допоможуть нам у його реконструкції, є фотографія жінки у святковому одязі 1878(1868?) р., малюнок у рукописі В. Гофа (1891 р.), фотографії В. Бабенка (1904–1905 рр.) і М. Рєпникова (1914 р.). Також ми будемо використовувати описи колекцій елементів традиційного одягу, що зберігаються в Російському етнографічному музеї, з якими ми працювали в 1990-х рр., і в Маріупольському краєзнавчому музеї.

Відомо, що грекині носили рушникоподібний головний убір лише перший рік після шлюбу (до народження первістка) або на свята. Тож можна припустити, що зображена на **мал. 6** літня жінка вдягнута саме у святкове, а не повсякденне вбрання. Наведемо опис В. Гофа: "Женский костюм состоял также из *кафтана* с короткими рукавами, под *кафтан* надевалась сорочка с длинными широкими рукавами, которые выходили из рукавов *кафтана*, шаровар *шальвар* и на ногах – *терлык*. Необходимой принадлежностью *кафтана* являлся серебряный пояс. Голова повязывалась длинным полотнищем из тонкого холста своей работы, вышитого по краям шелками, гарусом, канителью и блестками. Один конец полотенца подворачивался спереди, а другой свешивался сзади вдоль спины…" [Архів ІЕ РАН, ф. ОЛЕАЭ, од. зб. 8, арк. 1]. На його малюнку видно, що натільна сорочка жінки має довжину до середини гомілки. З-під неї виглядають шаровари з помірно широкими штанинами. Халатоподібний верхній одяг має вузький рукав довжиною трохи вище ліктя, розкльошений поділ і v-подібний виріз на грудях, загортається на поясі і застібається на ґудзик чи гачок. На грудях – намисто з монет, на голові – рушникоподібний головний убір, на ногах – *терлики*, які ми вже згадували.

На **мал. 2а–б** також видно, що жінка має довгу натільну сорочку і шаровари зі строкатої тканини, підв'язані на щиколотці з легким напуском. В. Гоф зазначав, що натільна білизна шилася з фабричної бязі або з домотканого полотна, яке було трохи смугастим на вигляд і дотик, оскільки при тканні чергувалися бавовняні та лляні нитки [Архів ІЕ РАН, ф. ОЛЕАЭ, од. зб. 8, арк. 1],

хоча така "смугастість" могла бути досягнута і різною щільністю ниток утоку та основи. Грецька натільна сорочка, зображена на фотографії з Маріупольського краєзнавчого музею[7], була пошита саме з такої смугастої тканини. На цій світлині, а також ще на двох світлинах святкових жіночих сорочок з цього музею [Маріупольські греки 2005, *18*] помітно, що грецькі сорочки тунікоподібного крою, до передньої і задньої пілок пришивалися бокові вставки і широкий прямий рукав, який з'єднувався з боковою вставкою ромбоподібною або трикутною ласткою. У двох сорочках був маленький комірець стійка, який застібався маленьким ґудзиком або гачком, в одній – простий квадратний виріз.

По центру передньої пілки – довгий прямий розріз (завдовжки до 30 см), орнаментований вишивкою шовковими або лляними нитками. На фотографії сорочки з Російського етнографічного музею більше вишивки нема ніде. На святковій сорочці із с. Стили червоно-синя вишивка рослинним орнаментом також розташована по краях рукавів і тонкою смужкою прикрашає низ сорочки. Інша весільна сорочка, датована співробітниками музею XIX ст., була прикрашена биттю – сплющеним тонким срібним або мідним дротом (до 1 мм завширшки). Нею викладений візерунок по квадратному коміру, розрізу, а також загаптований весь низ сорочки до талії і з краю рукава до його середини. Вище вже було згадано, що крій жіночої сорочки схожий із чоловічою і має певні аналогії в культурі греків і лляних сорочках *кетен кольмек*, або *кьолек*, південнобережних та гірських кримських татарок [Рославцева 2000].

Варто також згадати жіночі штани *шальвар*, які чітко "прочитуються" на малюнках і старовинних світлинах. У Криму *шальвар* були обов'язковим елементом старовинного костюма жінок майже всіх основних етнічних спільнот – вірменок, грекинь, кримських татарок, караїмок, кримчачок і чінгіне [Тюркские народы... 2003, *94–100*, *266–286*, *393–407*]. Штани є частиною традиційного костюма грекинь-понтійок, а також жительок грецьких островів і деяких інших регіонів сучасної Греції [Ελληνική... 2004; Понтийские греки 1997, *135*]. За етнографічними матеріалами, *шальвар, тман* (ур.) мали обов'язково сховати щиколотку,

[7] Опубліковано [Араджиони 1999, *128*] як частина колекції фототеки Російського етнографічного музею (кол. № 4929-34).

тому низ штанин призборювали і зав'язували нижче кісточки. Штани шилися з льняної або бавовняної тканини, святкові – з більш дорогої шовкової чи атласної. Проте частіше цими тканинами підшивали тільки низ штанин, які виглядали з-під сорочки. Кримські татарки полюбляли шити штани зі строкатої тканини, рідше – однотонної, але низ зазвичай обшивали червоним кольором. Караїмки і кримчачки зазвичай мали штани однотонні, синього, червоного, жовтого та інших кольорів [Рославцева 2000; Тюркские народы... 2003]. В. Бабенко писав, що в маріупольських грекинь штани були "по-турецки вышитыми" [Бабенко 1905, *56*], на **мал. 2а** вони зі строкатої тканини. Наприкінці XIX ст. цей елемент традиційного костюма маріупольських грекинь вже був утрачений. На заміну йому прийшли фабричні панталони і панчохи.

Халатоподібний одяг, який ми бачимо на **мал. 2а**, греки називали *шам* [Бабенко 1905, *46*], і він шився зі смугастої шовкової тканини. Припускаємо, що цей термін пов'язаний саме з назвою тканини, з якої одяг шили (наприклад, вже згадана вище *шамаладжа*, **мал. 5**). А назва тканини своєю чергою походить від назви країни або місця її походження, адже *шам* перекладається як "Сирія, сирійське", а в урумській говірці Староласпи так називають Дамаск [Гаркавець 2000, *597*]. Подібний смугастий халатоподібний одяг був поширений у багатьох регіонах колишньої Османської імперії, і кримські татари його називали грецьким словом *антері*, тому що він за фасоном нагадував розстібний довгий одяг грецьких священнослужителів. Тож немає підстав вважати, що слово *шам* означає певний популярний на той час фасон одягу. Цікаво, що, за матеріалами польових досліджень, у с. Красній Поляні смугасті домоткані доріжки називали *о(а)ладжайда*, хоча в румейських діалектах слово "смуга" – *сулнар*, "смужка" – *зинджеф, лурица* [Диамантопуло-Рионис 2006, *398*]. Тож можна припустити, що назва *шамаладжа* може трактуватися як сирійська (або дамаська) смугаста тканина.

Інші назви, які побутували для будь-якого верхнього одягу грекинь, – *фістан* (рум.) або *урба* (ур.), – зустрічаються в описах збирачів колекцій і щодо халатоподібного одягу жінок, і звичайного плаття, кроєного в талію. Зокрема М. Рєпников так описав халатоподібний одяг з Великого Янісоля, який зберігається в

Російському етнографічному музеї (кол. № 3071-1): "*Фистан* – верхнее платье из шелковой ткани (полосатой) на вате, подшитое бумажной материей, сшито в талию со сквозным разрезом спереди. На груди и рукавах обшито темным бархатом и тесьмой, на груди нашито два ряда ажурных пуговиц, на внутренней стороне халата левой полы нашит большой карман". Додамо, що описаний одяг мав округлий комір, був відрізним по талії, з розкльошеним низом, призбореним на спинці. На вже згаданих вище підвісках-офірах жіночі фігури зображені в халатоподібному одязі з виразно розкльошеним подолом [Вотивные... 2003, *8–12*, *40–41*].

Привертають увагу вишиті нарукавники на **мал. 2а**. Зазвичай на викроєних шматочках оксамиту робилася святкова золота або шовкова вишивка, яка могла бути ще прикрашена галуном чи бісером. Нарукавники могли надягатися окремо або пришиватися як обшлаг рукавів. Цей елемент костюма також був притаманний сусідам греків у Криму. Кримські татари називали його *къапакъ*, і Л. Рославцева вважала його відгомоном візантійського культурного впливу на культуру кримських татар, зокрема наводила аналогії з формою і способом вдягання християнськими священниками поручів як літургійного одягу [Тюркские народы... 2003, *267*]. Подібні нарукавники, але інші за формою викройки та орнаментацією можна зустріти також на костюмах караїмів і кримчаків.

V-подібний виріз на грудях жінки, яка вдягала *шам*, зазвичай мав бути закритий. Для цього використовували шматок трикутної форми з дорогої тканини – однотонного оксамиту або атласу чи шовку, – який нашивали на більш міцну і дешеву тканину основу і також могли оздоблювати вишивкою. Його називали *кокслюк* (ур.) та одягали за допомогою шнурків, які пришивали до основи трикутника і зав'язували на потилиці. Зверху на нього могли вдягати численні нагрудні прикраси – намиста з перлів чи бісеру *ба(о)нджах* (ур.) або *зниша* (рум.), з монет – *баджахли-алтин* (ур.), *філюрія* (рум.) тощо. Д. Струков, який описував свою участь у грецькому святі в Маріуполі, звернув увагу на те, що монети, які як прикраси вдягали жінки-грекині, були різних століть і навіть історичних періодів [Архів ІІМК РАН, ф. 1 (1889), спр. 87, арк. 28–28 зв.]. В. Гофом була описана також шийна прикраса *боюн хісти* (ур.).

Зауважимо, що коли міська мода і фабричні тканини, зокрема атлас, витіснили святковий халатоподібний одяг досить яскравих кольорів, грекині стали віддавати перевагу чорному кольору. Наприклад, Георгій Афанасьєв у 1891 р. писав, що у грекинь лише нещодавно почав зникати звичай вдягати чорні атласні плаття як весільну сукню [Архів ІЕ РАН, ф. ОЛЕАЭ, од. зб. 8, арк. 7, 17]. Саме в такому святковому чорному платті, з чорним фартухом і періфтаром можна побачити молоду грекиню із с. Великої Каракуби на **мал. 3а**. Вчитель Іван Нестеренко з Великої Каракуби зазначав, що жінки в 1890-х рр. переважно носили фабричні кофти і спідниці, що добре помітно на **мал. 7**.

Надзвичайно важливим елементом грецького костюма був пояс. Повсякденно жінки носили тканий з вовняних кольорових ниток простий пояс або підперізували одяг фартухом. На свята вдягали *тимер, хулан* (рум.), або *холан, хушах* (ур.), – пояси із шовку чи оксамиту, розшиті золотою або срібною вишивкою чи галуном, і обов'язково з масивними металевими пряжками круглої або мигдалеподібної форми, як на **мал. 8**. Також побутували металеві пояси – з переплетеного срібного дроту, з металевих пластин тощо – зразки можна побачити в публікації колекції Маріупольського музею [Маріупольські греки 2005, *31–33*]. Таким металевим поясам румеї давали описові назви *асімі зунар, філеритку зунар* [Греки... 2004, *181*].

Святкові пояси грекинь ще називали "кавказькими", тому що саме там їх виготовляли і привозили на Маріупольщину. Деякі *холани* мали довгу, ще кримську, історію, про що свідчить єдина тюркомовна назва цих елементів в урумів і румеїв. Подібні пояси були дуже поширені й ще більш різноманітні в культурі кримських татар [Тюркские народы... 2000, *280–281*; Акчурина-Муфтиева 2008, табл. 3.24, 3.27, 3.28]. Спробу їхньої класифікації зробила Ульвіє Аблаєва [Этнография... 2012, *298–303*]. Зауважимо важливе сакральне значення поясів у обрядах ініціації маріупольських греків [Ксенофонтова-Петренко 1979, *173–185*].

Не менш важливим елементом жіночого костюма маріупольських грекинь, як святкового, так і повсякденного, був фартух *б(п)ішчір/бішкір, алача, запаска* (рум.), *пешкір/бішкір, пештамал, углюк* (ур.). Цей елемент костюма має одну з найбільших варіацій назв у румейських та урумських діалектах. Ю. Іванова

наводить також терміни *фота* і *манділь* [Греки... 2004, *181*]. Щодо назви *фота*, вона типова саме для греків Понту і не дуже поширена в середовищі маріупольських греків. Тож, можливо, ця назва була записана в Анадолі, де на початку XIX ст. оселилися греки-понтійці. А назва *манділь* у румеїв, так само як і *пешкір* в урумів, використовується зазвичай для позначення кухонного рушника [Гаркавець 2000, *348*]. Цікаво, що в деяких румейських діалектах (Стила, Малоянісоль, Константинополь) вже закріпилася українська назва *запаска* щодо фартуха [Диамантопуло-Рионис 2006, *459*].

На **мал. 2а** помітно, що фартух виготовлений з тієї ж строкатої тканини, що й сорочка, знизу прикрашений хвилястим орнаментом. Фартух носили і маленькі дівчатка, і дорослі жінки. Він виконував важливі утилітарні функції (притримував халатоподібний одяг і закривав розріз знизу, запобігав псуванню одягу тощо), а також правив оберегом і яскравим доповненням костюма. Саме фартух багатьма дослідниками виділяється як елемент, який відрізняє традиційний одяг греків від одягу кримських татарок, хоча в деяких південнобережних і гірських костюмних комплексах він описаний. Ю. Іванова вважала, що фартух у костюмі кримських татар і турків з'явився внаслідок культурного впливу греків [Греки... 2004, *181*]. Додамо ще одну особливість – у маріупольських грекинь, на відміну від грекинь Понту, кримських татарок, караїмок і кримчачок, у костюмному комплексі не було короткої куртки, яку вдягали на верхнє плаття або халат [Тюркские народы... 2000, *94–100*, *266–286*, *393–407*; Ελληνική εντιμασία 2004].

Земський учитель с. Чермалика Георгій Афанасьєв у 1891 р. описав також ще один предмет одягу маріупольських грекинь – *кам*, який нагадує фартух, але пов'язується ззаду. *Кам* мав форму видовженого прямокутника (¾ на ¼ аршина), виготовлявся з чорного оксамиту на підкладці. Він був яскраво оздоблений – вишитий перлами, металевими пластинками, різнокольоровими камінцями тощо. *Кам* прикладався зі спини до пояса і зав'язувався спереду тасьмою на талії. До його нижнього краю могли також пришивати довгу червону бахрому або шнури. Щоб він краще тримав форму, під підкладку внизу *кама* вшивали трикутну дерев'яну пластину. *Кам* мав притримувати той кінець рушникоподібного головного убору, що закривав косу і спускався по спині,

а також закривати нижню частину тіла. Наведений Афанасьєвим малюнок *кама* дає підстави вважати, що цей фартух виконував не так утилітарну, як сакральну функцію і правив певним оберегом [Архів ІЕ РАН, ф. ОЛЕАЭ, од. зб. 8, арк. 18–19]. Ю. Іванова вважає, що *кам* – редукований задній фартух, який поширений у костюмі народів Балкан [Греки... 2004, *180*].

На ногах у жінки на **мал. 2** взуття, яке ми вже описували вище, – це *папучі* – м'які сап'янові шльопанці без задників, які могли мати підбори. Також за старих часів жінки носили *терлики*. Під час негоди, щоб не намочити і не забруднити взуття з м'якої шкіри або з тканини, грекині надягали ще дерев'яні "ходулі", які називали *табандрик* або *налин*. Через моду на фабричне взуття, його міцність, дешевизну та доступність серед грекинь вже наприкінці XIX ст. поширилися черевички, ботики, а в радянський час і чоботи.

На ноги грекині надягали в'язані шкарпетки *чорап* (ур.), *калцис* (рум.), які в румеїв Сартани називають *панчухіс* [Богадица 2013, *20*], ймовірно від українського *панчохи*. За старих часів грекині вишивали підв'язки *чораб-бау* (ур.), *калци щіниц* (рум.), якими зав'язували на щиколотці шаровари і притримували шкарпетки. Пізніше, коли міська мода витіснила шаровари, грекині стали носити панчохи (в Сартані, до речі, їх тепер називають *калцис*) і використовувати для закріплення їх над коліном подібні підв'язки, які колись шили для шкарпеток. У колекції Маріупольського музею можна побачити такі підв'язки, прикрашені вишивкою з квітковим орнаментом, дуже популярним у XX ст. [Маріупольські греки 2005, *18*].

Але найцікавішим і найспецифічнішим елементом традиційного костюма був рушникоподібний головний убір грекинь *періфтар, пліфтар, періфталь* (рум.), *баш явлух, пліфтар* (ур.). "Періфтар" у перекладі з румейського діалекту – "те, що навколо голови". Зазвичай це рушник білого, молочного або кремового кольору з бавовни чи тонкого льону завдовжки 2,5–3 м і завширшки 30–40 см. Кінці його прикрашали коротка бахрома з ниток основи та вузька смужка (від 2,5 до 6 см) двосторонньої вишивки кольоровими вовняними чи шовковими нитками, золотою або срібною канителлю, тонкою биттю. Орнаменти – стилізований рослинний, зооморфний або геометричний. Традиційна

жовто-коричнева кольорова гама вишивки під впливом українського оточення подекуди змінилася на червоно-чорну, що помітно по фотографіях *періфтарів* з Маріупольського музею [Маріупольські греки 2005, *20–22*].

Існувало декілька способів пов'язування *періфтара*. Деякі з них можна побачити на **мал. 2а–б**, **3а–б**, **6**, а також на світлинах В. Бабенка [Бабенко 1905, *62*, *124*]. Хоча на **мал. 2** зображений не типовий *періфтар*, а трохи схожий на той головний убір, що кримські татари називають *марама*, адже він ширший і коротший за *періфтар*, не має бахроми і має значно ширший орнамент без типових бокових "трикутничків" вишивки *періфтара*. Проте пов'язаний він геть іншим способом, ніж той, яким надягають *мараму* кримські татарки [Рославцева 2000]. Вишивка цього убору нагадує вишивки весільних хусток і рушників. За матеріалами польових досліджень, коли не було справжнього *періфтара*, голову можна було обгортати вишитим рушником, і в такому випадку рушник також називали *періфтар*. Тож, можливо, ми бачимо саме такий варіант. Також, вочевидь, під цим рушникоподібним убором є жорстка дерев'яна основа, яку понтійські греки, зокрема цалкінські уруми, називають *кобик, гобіч.* Ця основа кріпилася до голови спеціальною хусткою, а зверху покривалася шаллю так, щоб вона прикривала хустку, волосся і підборіддя [Понтийские греки 1997, *97*]. Мабуть, саме її чорні китиці ми бачимо на **мал. 2б**.

Періфтар щільно огортав голову, кінці тканини оберталися навколо шиї, вишитий край одного з них викладався на потилиці, інший був перекинутий через плече на спину, де звисав, закриваючи волосся, якщо не було спеціального накісника *цамбліс* (рум.), який добре помітний на **мал. 2б**. *Періфтар* закріплявся на голові за допомогою двох великих (6–11 см) металевих голок *вулоній* (рум.) з орнаментованим круглим або хрестоподібним навершям зі стилізованою пташкою, прикрашеним емаллю, перлинами або камінням, філігранню. До навершя прикріплялися численні металеві ланцюжки *зіндеріль* (рум.), або *зинджир* (ур.), зі штампованими бляшками або монетками. Подекуди обидві голки були з'єднані ще одним чи декількома великими ланцюжками з прикрасами, що звисали під підборіддям та на потилиці. Це добре видно на **мал. 2а–б**, **3а–б**. Подібні *вулонії* описані в культурі

кримських татар як *зеліф аскъы*, проте вони майже не використовувалися в костюмних комплексах XIX ст. [Тюркские народы... 2000, *279–281*; Акчурина-Муфтиева 2008, табл. 3.23ж].

Разом із *періфтаром* жінки надягали також прикрасу *ханяр* (рум.), що перекладається як "вуздечка". Вона мала вигляд вузької стрічки з шовку чи оксамиту, рясно розшитої канителлю та перлинами, по краях якої кріпилися мотузочки для зав'язування на потилиці. Прикраса огортала обличчя від підборіддя до скронь (**мал. 3б**). Іноді до *ханяр* пришивали ще й *мандличі* – налобну прикрасу з такої ж вишитої тканини, рясно розшиту бісером або маленькими штампованими бляшками. Цікаво, що на фотографіях В. Бабенка [Бабенко 1905, *62*, *124*] в деяких літніх жінок є налобна пов'язка, зроблена зі складеної у смужку звичайної фабричної хустки, яка обгортала лоб і зав'язувалася вузлом у задній частині голови. Можливо, це певна більш сучасна і дешева на той час варіація старовинного *мандличі*? Принаймні щодо того, що таку пов'язку носили на знак трауру, достовірних відомостей під час польового дослідження ми не дістали.

Зауважимо, що взагалі рушникоподібний головний убір зустрічається в регіональних народних костюмах Греції і в культурі багатьох інших народів – українців, молдован та ін. Зокрема, В. Бабенко писав, що волоські жінки регіону також мають головний убір *нахрама* у вигляді довгого рушника з вишивкою на кінцях, але пов'язують його так, щоб його кінці звисали на спині. Зверху на цей убір на лоб надягали оздоблену блискітками пов'язку *коде* [Ελληνική... 2004; Бабенко 1905, *5б*]. Тож як кримськотатарська *марама*, так і волоська чи гагаузька *нахрама* належать до рушникоподібних жіночих уборів, але відрізняються від *періфтара* розмірами, оздобленням і способом пов'язування. Можливо, подальші дослідження допоможуть нам встановити, чи є якийсь зв'язок між описаним *коде* і *мандличі*.

До *періфтара* біля скронь навішувалася прикраса, що імітувала форму вуха, – *злуф'ї*. Окрім цих прикрас, на **мал. 2а** на жінці можна побачити браслети *блезлік, блєзик* (ур.), *врашол* (рум.) і каблучки *джизюк* (ур.), *дахли, дахтиліс* (рум.). Також у грекинь описано різноманітні за формою, матеріалом і способом виготовлення сережки *купе* (ур.), *кріндія* (рум.). Всі наведені вище металеві аксесуари можна добре роздивитися не тільки на **мал. 2–3**, **8**,

а й у каталозі Маріупольського музею [Маріупольські греки 2005, *24–27*]. Взагалі комплекс аксесуарів для *періфтара,* нашийних і накісних прикрас грекинь надзвичайно розвинений і має бути розглянутий в окремій публікації.

Щодня грекині носили хустки – *чабер* (ур.), *чембар* (рум.). На **мал. 7** можна побачити, що спосіб пов'язування хустки практично нічим не відрізняється від загальноприйнятого. Як "парадний" головний убір згадують також шовкову, з китицями шаль *пушу* (ур., рум.), у 1,5–2 рази більшу за розміром за звичайну хустку. Велику теплу хустку грекині називали *шал*. Як верхній одяг носили взимку теплі овчинні шуби і кожушки *гуна*, у весняно-осінній період – куртки довжиною до середини стегна. Згодом увійшли в моду фабричні пальта *бурноз*.

Підбиваючи підсумки огляду основних елементів жіночого строю маріупольських греків, варто зазначити, що він, так само як і чоловічий костюм, мав давнє кримське коріння. Перші 100 років перебування в Надазов'ї він ще зберігав комплекс так званого східного костюма, поширеного на берегах Чорного моря, на Балканах і в Малій Азії. Він складався з натільної сорочки, штанів, верхнього халатоподібного плаття, фартуха, хустки або періфтара з комплексом прикрас до нього. Проте численні описи сучасників, візуальні джерела і матеріали досліджень костюма кримських татар, караїмів, кримчаків свідчать про те, що кожен з цих елементів мав певні особливості, які вирізняли греків серед інших спільнот Криму. Зокрема, згадаймо особливості крою натільної сорочки, передній і задній фартухи, вигляд і форму орнаментації та пов'язування головного убору, відсутність короткої куртки/жилетки тощо. Греки не поривали звичних їм торговельних зв'язків з ремісничими центрами Криму, Кавказу і Малої Азії – відомо про попит на так звані "кавказькі" пояси, східні шовкові тканини, прикраси тощо ще в другій половині XIX ст.

Повсякденний жіночий костюм почав змінюватися вже в 1870-х рр., і досить типовими для грекинь стали фабричні кофти та спідниці або плаття, хустки. Святковий одяг зберігав свої особливості трохи довше, проте одними з перших стали зникати з ужитку халатоподібний одяг з нагрудником і нарукавниками, задній фартух і комплекс накісних прикрас, *терлики* і *папучі*.

Традиційний для Балкан червоний колір одягу нареченої став змінюватися відповідно до сучасної моди і престижності. Найдовше "протримався", аж до 1930-х рр., рушникоподібний головний убір з комплексом необхідних прикрас до нього. Проте вже у другій половині ХХ ст. цей елемент костюма фактично був утрачений і залишився лише у спогадах респондентів і в музейних колекціях.

Висновки

Традиційний костюм маріупольських греків сформувався на теренах Криму. Він є продуктом тривалої культурної інтерференції, що відбувалася упродовж щонайменше 300 років. Тому, незважаючи на багато спільних рис із костюмом інших груп греків, які жили на берегах Чорного моря, костюм маріупольських греків має свою специфіку. Водночас цей костюм має деякі схожі елементи з традиційним костюмом кримських татар, караїмів і кримчаків. Східний вплив, обумовлений політичним пануванням, модою та культурною домінантністю османів та кримських татар за часів Кримського ханства, був вирішальним. Це також привело до поширення тюркомовної термінології в назвах елементів костюма не тільки серед греків-тюркофонів, а й греків-еллінофонів. Зауважимо, що наразі мови маріупольських греків перебувають під загрозою зникнення, тому надзвичайно важливою є реконструкція лексики і термінології, що побутували в урумів і румеїв.

Взагалі варіативність грецького народного костюма є надзвичайно високою: Греція знає понад 2000 його видів, зокрема лише на острові Хіос нараховується більш ніж 20 варіантів, які залежали також і від моди, розвитку технологій та культурних впливів [Полевой 1975, *113*]. Але серед цього різноманіття маріупольські греки, як окрема і унікальна за своєю культурою спільнота, мають знайти своє місце. На жаль, наразі традиційний костюм маріупольських греків немає усталеного вигляду. Використовуються лише окремі його елементи у еклектичному сполученні в елементами костюмів різних регіонів Греції. Тож робота з його реконструкції та популяризації має бути продовжена.

З огляду на вищевикладене зауважимо, що при реконструкції чоловічого костюма маріупольських греків варто звернути увагу

на відтворення натільної сорочки і шаровар старовинного крою, жилетки або каптана "левантійського" зразка, традиційного грецького пояса, смушкової шапки і шкіряних постолів. При реконструкції жіночого костюма – на відтворення жіночої сорочки, шаровар (які, до речі, наявні в багатьох народних костюмах Греції), рушникоподібного убору з комплексом металевих прикрас, фартуха та верхнього плаття. Традиційним для жінок можна вважати халатоподібний одяг (**мал. 2, 6**) з нагрудником і нарукавниками, який підкреслить певний культурний зв'язок із греками-понтійцями, водночас покаже своєрідність культури маріупольських греків та її кримське коріння. Важливою є також реконструкція тканин, аксесуарів та орнаментики грецького костюма за тими зразками одягу та вишивки, які зберігаються в музейних колекціях Маріуполя, Дніпра, Харкова, Києва, Одеси тощо.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Мал. 1. Чоловік у національному костюмі (с. Бешеве, тепер – смт Старобешеве). Наводиться за: Фототека Російського етнографічного музею (м. Санкт-Петербург), кол. 3282-19

а

б

Мал. 2а–б. Заміжня жінка в національному костюмі (с. Бешеве, тепер – смт Старобешеве). Наводиться за: Фототека Російського етнографічного музею (м. Санкт-Петербург), кол. 3282-20/1-2

а

б

Мал. 3а–б. Грекиня в традиційному костюмі (с. Каракуба – тепер с. Роздольне). Фотографії М. Рєпникова, зроблена в Надазов'ї 1914 р. Наводиться за: Фототека Російського етнографічного музею (м. Санкт-Петербург), кол. 3282-21, 3282-22

а

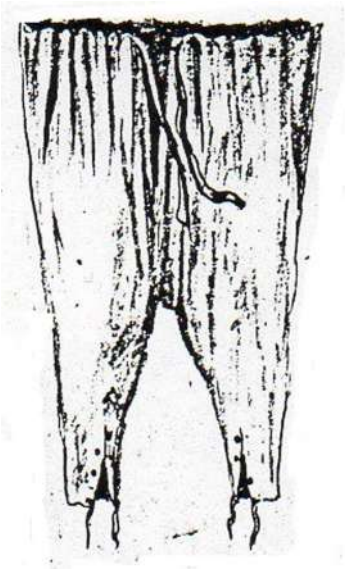

б

в

Мал. 4а–в. Ілюстрації до опису В. Гофа костюма поселян-греків (с. Камар – тепер с. Комар). Наводиться за: Архів Інституту етнології РАН. Фонд ОЛЕАЭ. Од. зб. № 8, арк. 2–3

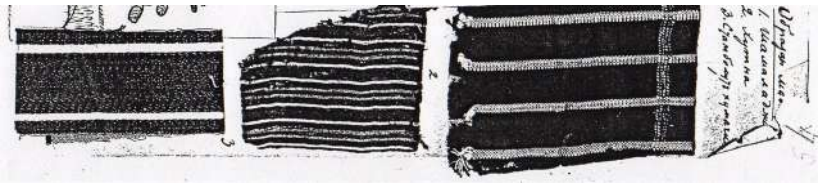

Мал. 5. Ілюстрації до опису В. Гофа костюма поселян-греків (с. Камар – тепер с. Комар). Наводиться за: Архів Інституту етнології РАН. Фонд ОЛЕАЭ. Од. зб. № 8, арк. 4

Мал. 6. Ілюстрації до опису В. Гофа костюма поселян-греків (с. Камар – тепер с. Комар). Наводиться за: Архів Інституту етнології РАН. Фонд ОЛЕАЭ. Од. зб. № 8, арк. 3

Мал. 7. Жінки з рукоділлям (с. Бешеве, тепер – смт Старобешеве). Фотографія М. Рєпникова, зроблена в Надазов'ї 1914 р. Наводиться за: Фонди Центрального музею Тавриди (м. Сімферополь). Кол. О. Л. Бертьє-Делагарда. КП – 23064, Ф – 6904/25

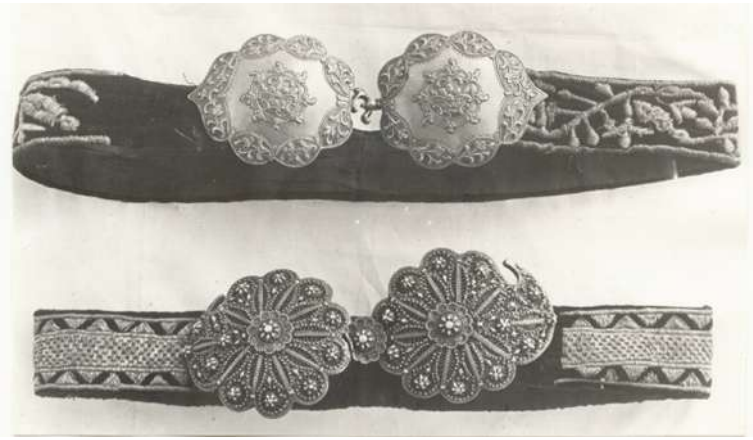

Мал. 8. Пояси зі срібними пряжками – штампованою та ажурною – завдовжки 0,10 і 0,11 м (с. Ялта). Фотографія М. Рєпникова в Надазов'ї 1914 р. Наводиться за: Фототека Російського етнографічного музею (м. Санкт-Петербург), кол. 3282-15

ЛІТЕРАТУРА

Аблямитова Л. Х. Обрядовое значение платка и пояса – деталей национальной одежды крымских татар // **Этнография Крыма XIX–XX ст. и современные этнокультурные процессы. Материалы и исследования.** Симферополь, *2007*.

Акчурина-Муфтиева Н. **Декоративно-прикладное искусство крымских татар.** Симферополь, *2008*.

Анторинов Ак. Домашний быт мариупольских греков // **Московские Университетские Известия.** *1868*. Т. 4.

Араджиони М. А. **Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX ст.).** Симферополь, *1999*.

Араджиони М. А. Традиционный женский костюм позднесредневековых крымских греков // **Южный архив.** Херсон, *1993*. № 1.

Араджіоні М. А. Історична пам'ять і сучасні ідентичності греків Надазов'я // **Вплив історичної пам'яті, міфів та стереотипів на формування регіональних та етнокультурних ідентичностей населення Криму і Надазов'я:** Аналітична доповідь / За ред. М. А. Араджіоні. Київ, *2017*.

Архів ІЕ РАН (Інститут етнології РАН), ф. ОЛЕАЭ, од. зб. 8, арк. 1–8 зв., 17–19 зв.

Архів ІІМК (Інститут історії матеріальної культури РАН), ф. 1 (1889), спр. 87, арк. 26–31 зв.

Бабенко В. А. **Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края.** Екатеринослав, *1905*.

Богадица Т. **Традиционная одежда греков Приазовья.** Мариуполь, *2013*.

Вотивные привески в собрании Донецкого областного краеведческого музея: Каталог. Донецк, *2003*.

Гаркавець О. **Урумський словник.** Алма-Ата, *2000*.

Греки России и Украины. Санкт-Петербург, *2004*.

Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. 93, оп. 1, спр. 178, арк. 5–7 зв., 32.

Диамантопуло-Рионис А. А., Демерджи Д. Л., Давыдова-Диамантопуло А. М., Шапурма А. А., Харабадот Р. С., Патрича Д. К. **Румейско-русский и русско-румейский словарь пяти диалектов греков Приазовья.** Мариуполь, *2006*.

Иванова Ю. В. Влияние социально-экономических условий на одежду сельских жителей (по материалам исследования гре-

ческого населения Донецкой области УССР) // **Советская этнография.** *1976*. № 2.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР ЦНБ), ф. V, спр. 706, арк. 1–2.

Каталог выставки XIII археологического съезда. Екатеринослав, *1905*.

Керцелли Н. Г. **Каталог Дашковского этнографического музея.** Москва, *1877*.

Ксенофонтова-Петренко О. Н. Семейные обряды в с. Сартана // **Культурно-бытовые процессы на Юге Украины.** Москва, *1979*.

Курылев В. П. **Материальная культура турецкого крестьянства.** Москва, *1976*.

Лыганова Л. А. Заметки традиционного костюма греков Приазовья // **Летопись Донбасса. Краеведческий сборник.** Донецк, *1995*. Вып. 3.

Маріупольські греки. Скарби народної культури. Огляд грецької етнографічної колекції Маріупольського краєзнавчого музею. Донецьк, *2005*.

Наулко В. И. **Развитие межэтнических связей на Украине.** Киев, *1975*.

Новик А. А. **Греческие коллекции в собрании МАЭ – источник по традиционной культуре мариупольских греков.** *2011*. Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН [Електронний ресурс]. URL: http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/08/08_03/978-5-02-038267-1/ (дата звернення: 01.09.2021).

Полевой В. М. **Искусство Греции. Новое время.** Ленинград, *1975*.

Пономарьова І. С. **Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.). Історико-етнографічне дослідження.** Київ, *2006*.

Понтийские греки // **Studia Pontocaucasica.** Вып. III. Краснодар, *1997*.

Про кількість та склад населення Донецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. URL: https://web.archive.org/web/20090908150734/http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/donetsk (дата звернення: 01.09.2021).

Программа предметов, собираемых для этнографического музея общества: Отчет Русского географического общества за 1863 г. Санкт-Петербург, *1864*.

Рославцева Л. Н. **Одежда крымских татар конца XVIII – начала XX в.: Историко-этнографическое исследование.** Москва, *2000* [Електронний ресурс]. URL: https://ua1lib.org/book/1148340/32412b?id=1148340&secret=32412b (дата звернення: 25.08.2021).

Соболєва О. **Весілля кримських татар: традиційні форми і трансформації.** Біла Церква, *2015*.

Тюркские народы Крыма: Караимы, крымские татары, крымчаки. Москва, *2003*.

Этнография Крыма XIX–XX ст. и современные этнокультурные процессы. Материалы и исследования. Вып. 3. Симферополь, *2012*.

Ελληνική εντιμασία. Αθήνα, *2004*.

REFERENCES

Ablyamitova L. Kh. (2007), "Obryadovoye znacheniye platka i poyasa – detaley natsional'noy odezhdy krymskikh tatar", in *Etnografiya Kryma XIX–XX st. i sovremennyye etnokul'turnyye protsessy. Materialy i issledovaniya*, Krymskiy etnograficheskiy muzey, ChP Rubinchuk, Simferopol', pp. 154–9. (In Russian).

Akchurina-Muftiyeva N. (2008), *Dekorativno-prikladnoye iskusstvo krymskikh tatar*, OAO "Simferopol'skaya gorodskaya tipografiya", Simferopol'. (In Russian).

Antorinov Ak. (1868), "Domashniy byt mariupol'skikh grekov", *Moskovskiye Universitetskiye Izvestiya*, Vol. 4, pp. 333–40. (In Russian).

Aradzhioni M. A. (1999), *Greki Kryma i Priazov'ya: istoriya izucheniya i istoriografiya etnicheskoy istorii i kul'tury (80-e gg. XVIII v. – 90-e gg. XVIII st.)*, Izdatel'skiy dom "Amena", Simferopol'. (In Russian).

Aradzhioni M. A. (1993), "Traditsionnyy zhenskiy kostyum pozdnesrednevekovykh krymskikh grekov", *Yuzhnyy arkhiv*, Kherson, No. 1, pp. 82–94. (In Russian).

Aradzhyoni M. A. (2017), "Istorychna pam'yat' i suchasni identychnosti hrekiv Nadazov'ya", in *Vplyv istorychnoyi pam'yati, mifiv ta stereotypiv na formuvannya rehional'nykh ta etnokul'turnykh identychnostey naselennya Krymu i Nadazov'ya*: Analitychna dopovid',

za red. M. A. Aradzhyoni, TOV "Prometey", Kyiv, pp. 79–108. (In Ukrainian).

Arkhiv IE RAN (Instytut etnolohiyi RAN), f. OLEAE, od. zb. 8, ark. 1–8 zv., 17–19 zv. (In Russian).

Arkhiv IIMK (Instytut istoriyi material'noyi kul'tury RAN), f. 1 (1889), spr. 87, ark. 26–31 zv. (In Russian).

Babenko V. A. (1905), *Etnograficheskiy ocherk narodnogo byta Ekaterinoslavskogo kraya*, Tipografiya Gubernskogo Zemstva, Ekaterinoslav. (In Russian).

Bogaditsa T. (2013), *Traditsionnaya odezhda grekov Priazov'ya*, MF OOO "Tipografiya 'Novyy mir' ", Mariupol'. (In Russian).

Votivnyye priveski v sobranii Donetskogo oblastnogo krayevedcheskogo muzeya: Katalog (2003), Donetskiy oblastnoy krayevedcheskiy muzey, Donetsk. (In Russian).

Harkavets' O. (2000), *Urums'kyy slovnyk*, Baur, Alma-Ata. (In Ukrainian).

Greki Rossii i Ukrainy (2004), Aleteyya, Saint Petersburg, pp. 174–84. (In Russian).

Derzhavnyy arkhiv Odes'koyi oblasti (DAOO), f. 93, op. 1, spr. 178, ark. 5–7 zv., 32. (In Ukrainian).

Diamantopulo-Rionis A. A., Demerdzhi D. L., Davydova-Diamantopulo A. M., Shapurma A. A., Kharabadot R. S. and Patricha D. K. (2006), *Rumeysko-russkiy i russko-rumeyskiy slovar' pyati dialektov grekov Priazov'ya*, OOO "Tipografiya 'Novyy mir' ", Mariupol'. (In Russian).

Ivanova Yu. V. (1976), Vliyaniye sotsial'no-ekonomicheskikh usloviy na odezhdu sel'skikh zhiteley (po materialam issledovaniya grecheskogo naseleniya Donetskoy oblasti USSR), *Sovetskaya etnografiya*, No. 2, pp. 43–56. (In Russian).

Instytut rukopysu Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny im. V. I. Vernads'koho (IR TsNB), f. V, spr. 706, ark. 1–2. (In Ukrainian).

Katalog vystavki XIII arkheologicheskogo s'yezda (1905), Tipografiya gubernskogo zemstva, Ekaterinoslav. (In Russian).

Kertselli N. G. (1877), *Katalog Dashkovskogo etnograficheskogo muzeya*, Tipografiya M. N. Lavrova i Kº, Moscow. (In Russian).

Ksenofontova-Petrenko O. N. (1979), "Semeynyye obryady v s. Sartana", in *Kul'turno-bytovyye protsessy na Yuge Ukrainy*, Nauka, Moscow, pp. 173–85. (In Russian).

Kurylev V. P. (1976), *Material'naya kul'tura turetskogo krest'yanstva*, Nauka, Moscow. (In Russian).

Lyganova L. A. (1995), "Zametki traditsionnogo kostyuma grekov Priazov'ya", *Letopis' Donbassa. Krayevedcheskiy sbornik*, Vyp. 3, Donetsk. (In Russian).

Mariupol's'ki hreky (2005), Skarby narodnoyi kul'tury. Ohlyad hrets'koyi etnohrafichnoyi kolektsiyi Mariupol's'koho krayeznavchoho muzeyu, PP "Astro", Donets'k. (In Ukrainian).

Naulko V. I. (1975), *Razvitiye mezhetnicheskikh svyazey na Ukraine*, Naukova dumka, Kyiv. (In Russian).

Novik A. A. (2011), *Grecheskiye kollektsii v sobranii MAE – istochnik po traditsionnoy kul'ture mariupol'skikh grekov*, Elektronnaya biblioteka Muzeya antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera) RAN, [Elektronniy resurs], available at: http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/08/08_03/978-5-02-038267-1/(accessed 01 September 2021). (In Russian).

Polevoy V. M. (1975), *Iskusstvo Gretsii. Novoye vremya*, Sovetskiy khudozhnik, Leningrad. (In Russian).

Ponomar'ova I. S. (2006), *Etnichna istoriya hrekiv Pryazov'ya (kinets' XVIII – pochatok XXI st.). Istoryko-etnohrafichne doslidzhennya*, Referat, Kyiv. (In Ukrainian).

Pontiyskiye greki (1997), *Studia Pontocaucasica*, Vyp. III, B. i., Krasnodar. (In Russian).

Pro kil'kist' ta sklad naselennya Donets'koyi oblasti za pidsumkamy Vseukrayins'koho perepysu naselennya 2001 roku, [Elektronnyy resurs], available at: https://web.archive.org/web/20090908150734/http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/donetsk (accessed 01 September 2021). (In Ukrainian).

Programma predmetov, sobirayemykh dlya etnograficheskogo muzeya obshchestva: Otchet Russkogo geograficheskogo obshchestva za 1863 g. (1864), Saint Petersburg. (In Russian).

Roslavtseva L. N. (2000), *Odezhda krymskikh tatar kontsa XVIII – nachala XX v.: Istoriko-etnograficheskoye issledovaniye*, Moskva, [Elektronniy resurs], available at: https://ua1lib.org/book/1148340/32412b?id=1148340&secret=32412b (accessed 25 August 2021). (In Russian).

Sobolyeva O. (2015), *Vesillya kryms'kykh tatar: tradytsiyni formy i transformatsiyi*, Vydavets' Oleksandr Pshonkivs'kyy, Bila Tserkva. (In Ukrainian).

Tyurkskiye narody Kryma: Karaimy, krymskiye tatary, krymchaki (2003), Nauka, Moscow. (In Russian).

Etnografiya Kryma XIX–XX st. i sovremennyye etnokul'turnyye protsessy. Materialy i issledovaniya (2012), Vyp. 3, VAT "Simferopol's'ka mis'ka drukarnya", Simferopol'. (In Russian).

Elliniki entimasia (2004), Athens. (In Greek).

М. А. Араджионі

ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ТРАДИЦІЙНОГО КОСТЮМА МАРІУПОЛЬСЬКИХ ГРЕКІВ КІНЦЯ XIX ст.

Маріупольські греки є частиною історичної грецької діаспори, яка сформувалася на теренах сучасної України, зокрема в Південному Криму, у часи Візантійської імперії і Кримського ханства. У 1778–1780 рр. ця спільнота переселилася в Надазов'я, де їх і стали називати "маріупольськими греками". Вони мають у своєму складі дві мовні групи – еллінофонів (румеїв) і тюркофонів (урумів), чиї мови наразі перебувають під загрозою зникнення. Комплекс традиційного строю маріупольських греків був утрачений ще на початку минулого сторіччя. Незважаючи на деякі спроби його реконструкції, наразі немає усталеного образу строю, який би відображав культурні особливості цієї спільноти та візуально виокремлював її з-поміж інших груп історичної грецької діаспори Причорномор'я. У статті стисло розглянуто історію вивчення традиційного костюма маріупольських греків та наявні джерела його дослідження. Описано і проілюстровано основні елементи чоловічого і жіночого костюмів – святкового та повсякденного. Наведено відповідну термінологію мовами греків-еллінофонів і татарофонів. Проведено певні аналогії з регіональними костюмами греків, кримських татар, караїмів та ін. Підкреслюється, що традиційний костюм маріупольських греків сформувався на теренах Криму і є продуктом тривалої культурної інтерференції, що відбувалася упродовж декількох століть. Доводиться, що костюм маріупольських греків має свою специфіку, хоча зберіг певні риси, притаманні народному костюму інших груп грецької діаспори, а також вплив культур Сходу. Авторка дає рекомендації щодо відтворення чоловічого і жіночого костюмів маріупольських греків, а також наголошує на потребі реконструкції тканин, аксесуарів та орнаментики грецького костюма за тими зразками, які зберігаються в музейних колекціях.

Ключові слова: греки, народний стрій, Крим, Маріуполь

Стаття надійшла до редакції 05.09.2021